

ՆԿԻՐԿՈՒՄ Է
ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼՈՒ
ՀԻՇԱՏԱԿԻ 850-ԱՄՅԱԿԻՆ

ՀԱՅ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵԾ ՆՈՐԱՐԱՐԸ*

ԱՆԼԻՏԱ ԴՈԼՈՒԽԱՆՅԱՆ

«Սերն առ հայրենիք՝ սերն է առաջին,
եվ սերն է երկրորդ՝ առ Աստված սիրուց հետո»:
ՊՈԼ ՎԵՐԼԵՆ¹

Բանալի բառեր՝ Ներսես Շնորհալի, XII դար, աստվածաբան, հանելուկ, շարական, նորարար, միջնադարյան գրականություն, «Ողբ Եղեսիոյ», «Յիսուս Որդի»:

Նախաբան

Այս տարի լրանում է միջնադարյան հայ մատենագրության շատ երևելի ու դարերով պաշտամունքի արժանացած հոգևոր նշանավոր գործիչ, կաթողիկոս, գրող, գրիչ, երաժիշտ, մանկավարժ Ներսես Շնորհալու հիշատակի 850-ամյակը (1100–1173): Սա պատեհ առիթ է վերստին անդրադառնալու հայ մատենագրության մեջ խոր հետք թողած, հայ մտավոր կյանքում Ոսկեդարի հայ գրականության լավագույն ավանդույթները շարունակած ու նոր շրջադարձեր նախապատրաստած, հիացմունքի արժանի մարդու կյանքին ու գործին:

Միջնադարի հայ երևելի մատենագիրներից սկսած՝ շատերն են անդրադարձել Ներսես Շնորհալու կյանքին ու ստեղծագործությանը ոչ միայն հայ իրականության մեջ, այլև օտար գիտական շրջանակներում, և ամենքն էլ համերաշխ ձևով նրան գնահատել են որպես մեծ հայրենասերի, բազմագիտակի, մարդասերի ու հայ գրականության նորարարի:

Այս ազնվական հոգևոր գործիչը սերում է նշանավոր Պահլավունի նախարարական գերդաստանից, որի մեծագույն նախորդը Գրիգոր Մագիստրոս Պահլավունին էր՝ կարծես եվրոպական Վերածննդի մեծ մտածողներից մեկը, միայն թե ավելի շուտ՝ XI դարում հայկական իրականության մեջ ապրած ու գործած:

Առաջին նշանավոր բանասերը, որը XIX դարում հանգամանալի քննեց ու մեկնաբանեց Ներսես Շնորհալու կյանքն ու գործը, Ղևոնդ Ալիշանն էր՝ իր

* Ներկայացվել է 28. XI. 2022 թ., գրախոսվել է 01. XII. 2022 թ., ընդունվել է տպագրության 23. III. 2023 թ.:

¹ Verlaine. 1977, 18.

«Շնորհալի եւ պարագայ իւր» հիմնարար աշխատութեամբ²: Խորհրդային տարիներին Շնորհալու կյանքին ու գործին հատուկ ծավալուն մենագրութիւն է նվիրել Գրիգոր Հակոբյանը³ ավելի մանրամասնելով Մանուկ Աբեղյանի ելակետային դրույթները⁴:

Ասատուր Մնացականյանը Մ. Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռագրական նյութերի հիման վրա հրատարակել է Շնորհալու հանելուկների քննական բնագիրը⁵:

Շնորհալու գանձերի ու տաղերի քննական բնագիրը պատրաստել և հրատարակել է Արմինե Քյոչկերյանը⁶: 1977-ին ՀՍՍՀ ԳԱ-ն հրատարակել է «Ներսես Շնորհալի» հոգևածների ժողովածուն⁷ նվիրված մեծ մտածողի մահվան 800-ամյակին: Ժողովածուն բացվում է ՀՍՍՀ ԳԱ նախագահ, ակադեմիկոս Վիկտոր Համբարձումյանի «Հայ մշակույթի անմար աստղը» սեղմ բնութագրով, որում հիացական ջերմ խոսքերով ներկայացվում է Շնորհալու կատարածը, շեշտվում վերջինիս բազմազիտակ լինելը ու, ելնելով իր տիեզերագիտական ու աստղագիտական գիտելիքներից, մեկնում է Արևին նվիրված հանելուկի ծածկագիրը: Տեղին է այդ փաստը մեջբերել նույնությամբ.

Նա բարձրանայ Այբէն ի Քէն
Եւ խոնարհի դարձեալ անդէն.
Ամէն գըրի՝ հինգ օր՝ յիսմէն,
Գընայ ըզվեց ամիսն ամէն⁸:

Պետք է ասել, որ այս հանելուկը ստակ Արևին չի վերաբերում, այլև տարվա օրերին ու կիսամյակներին: «Փաստորեն այստեղ ունենք մի ծածկագրված բանաձև՝ հետևյալ սխեմայով.

36 (Ա-ից Ք). 5 = 180 օր (6 ամիս)
36 (Ք-ից Ա). 5 = 180 օր (6 ամիս)
360 օր (12 ամիս)⁹:

Շնորհալու մասին գնահատանքի խոսքեր է գրել Փրանսիացի նշանավոր հայագետ էդուարդ Դյուլորիեն¹⁰, իսկ բելգիացի հայագետ Ֆելիքս Նևն իր կոթողային “L’Arménie Chrétienne et sa littérature” («Քրիստոնյա Հայաստանը և նրա գրականությունը») մենագրության մեջ մի ամբողջ բաժին նվիրել է Ներսես Շնորհալու կյանքին ու գործին՝ Փրանսերեն թարգմանելով

² Ա լ ի շ ա ն, 1873:

³ Հ ա կ ո բ յ ա ն. 1964:

⁴ Ա բ ե ղ յ ա ն. 1970, 96–156:

⁵ Մ ն ա ց ա կ ա ն յ ա ն. 1980, 200–354:

⁶ Ն եր ս ե ս Շ ն ո Ր Հ ա լ ի. 1987:

⁷ Ն եր ս ե ս Շ ն ո Ր Հ ա լ ի. 1977:

⁸ Ն եր ս ե ս Շ ն ո Ր Հ ա լ ի. 1977, 8:

⁹ Ն եր ս ե ս Շ ն ո Ր Հ ա լ ի. 1977, 8:

¹⁰ Դ ո լ ո խ ա ն յ ա ն. 2004, 21, 23:

նաև վերջինիս շարականները¹¹։ Շնորհալու շատ բարձր է գնահատել նաև Վալերի Բրյուսովին իր «Поэзия Армении» ժողովածուի առաջաբանում¹²։ Շնորհալու հարուստ երաժշտական ժառանգությունն է նվիրված Նիկողայոս Թաճմիզյանի «Ներսես Շնորհալին երգահան և երաժիշտ» ուսումնասիրությունը¹³։ «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարանում մեծարժեք ծավալուն հոդված է տպագրել միջնադարագետ Գևորգ Տեր-Վարդանյանը¹⁴։

Ներսես Շնորհալու կյանքը

Շնորհալու ծննդյան հաստատուն թիվը գտնված չէ. այն մոտավոր է։ «Ամենայն Հայոց կաթողիկոսներ» ժողովածուում գրված է՝ մոտավորապես 1100¹⁵։ 1854 թ. Վենետիկում տպագրված «Սրբոյն Ներսեսի Շնորհալոյ պատմութիւն վարուց» հետազոտության մեջ, որը, ըստ էության, առկա է հետագա բանասերների ուսումնասիրություններում, որոնք զբաղվել են Ներսես Շնորհալու կյանքով ու գործով, կլասիցիստական գրականությանը հատուկ ոճով ներբողական բազում հատվածներ կան՝ նվիրված միջնադարի այդ նշանավոր մեծ անհատի անձին ու գործունեությանը։ Մի քանի անգամ կրկնվում է, որ նա Գրիգոր Լուսավորչի զարմից է¹⁶։ Շեշտվում է, որ նրա ազգակիցը եղել է Գրիգոր Մագիստրոսը՝ Բջնի ամրոցի տերը, վերջինիս հայրը մարտիրոսական մահով է վախճանվել։ Շնորհալու կենսագրության մեջ արժեքավոր փաստեր կան Գրիգոր Մագիստրոսի, նրա որդու՝ Գրիգոր Վկայասերի, Շնորհալու եղբորորդի պատանի Ապիրատի մասին, որի հորդորով Շնորհալին գրեց իր լավագույն գործերից մեկը՝ «Ողբ Եդեսիոյ» ծավալուն քերթվածը։ Շնորհալու վարքում բացատրվում է նաև, թե ինչու Հայաստանի կաթողիկոսական աթոռը տեղից տեղ է փոխադրվում ու հաստատվում Եփրատի ափին գտնվող Հոռմկլա անառիկ բերդում¹⁷։

Ինչպես Շնորհալու վարքում, այնպես էլ Ղ. Ալիշանի «Շնորհալի եւ պարագայ իւր» ծավալուն մենագրության մեջ բացատրվում է, թե ինչու Ներսեսը կոչվել է Կրայեցի, Երգողն, սակայն ամենաբնորոշը եղել է Շնորհալի պատվանդանը¹⁸։ Կենսագիրը շատ է կարևորում նաև Պաճլավունիներ Վասակին ու Վահրամին, որոնք պայծառացան Բագրատունիների փառքի վերջին տարիներին։ Պաճլավունիների հայրենասիրական դաստիարակության արդյունքն էր Ներսես Շնորհալին, որը 19–20 տարեկանում արդեն կուսակրոն քահանա էր, իսկ 1166-ից՝ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս¹⁹։ Ալիշանի Շնորհալուն նվիրված աշխատությունը մեծարժեք է իր նյութի բազմակողմանիությամբ։ Նրանում

¹¹ Դ ո լ ու խ ա ն յ ա ն. 2001, 35–40։

¹² Поэзия Армении. 1987, 43–45.

¹³ Թ ա հ մ ի զ յ ա ն. 1973։

¹⁴ «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան. 2002, 787–793։

¹⁵ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսներ. 2001, 132։

¹⁶ Շ ն ո Ր հ ա լ ի. 1854, 12, 74։

¹⁷ Հոռմկլայի ավերակներն այսօր էլ կանգուն են ու խիստ տպավորիչ։ Ես գրանք տեսել եմ 2010 թ. օգոստոսին։

¹⁸ Ա լ ի շ ա ն. 1873, 3։

¹⁹ Ա լ ի շ ա ն. 1873, 13։

ներկայացված է ոչ միայն Կիլիկյան Հայաստանի, այլև Մեծ Հայքի՝ XI–XII դդ. պատմական կյանքի իրական պատկերը՝ նշանավոր մտավորականներով, Անիով ու անեցիներով, Մխիթար Գոշով, Հովհաննես Սարկավագով, Սամվել Անեցիով և մյուս նշանավորներով:

Բոլոր կենսագիրներն անպայման Շնորհալու կենսագրությունը կապում են Գրիգոր Մազիստրոսի հետ, քանի որ Ներսեսը եղել է Մազիստրոսի դստեր որդու տղան²⁰:

Ներսես Շնորհալին գրող, հասարակական գործիչ և նորարար

1121-ին Շնորհալին գրում է իր առաջին ծավալուն երկը՝ «Վիպասանությունը»: Նրա նպատակն էր անմահացնել բոլոր հերոս ու հայրենասեր հայ նախնիներին՝ Հայկազյաններին, Արշակունիներին, Գրիգոր Լուսավորչին, նաև Պահլավունիներին: Նա «Վիպասանությունը» սկսում է Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմութեան» հերոսական էջերից ու հասցնում է մինչև Գրիգոր Մազիստրոս, Գրիգոր Վկայասեր, մինչև իր ապրած ժամանակահատվածը:

«Վիպասանությունը» սկսվում է նախահայր Հայկի ծննդաբանությունից.

Այլ Թորգոմա զՀայկ ծնեալ,
Յուրմէ և Հայք մեք անուանեալ²¹:

Արշակունիների Հայաստան գալը և Հայաստանի պատմության հետագա դեպքերը մինչև 428 թվականը չափաժողովորդ, էպիկական շնչով կրկնվում են ըստ Խորենացու.

Այն, որ Արշակ Մեծ անուանեալ,
Զպատերազմ ազանց վանեալ...
...Նաև եղբոր ձիր պարգևեալ
Որ Վաղարշակն էր անուանեալ
Եւ աստանօր թագաւորեալ²²:

Խորենացին Վաղարշակին Մեծ Հայքի վրա թագավոր կարգելու մասին գրում է. «Սա թագաւորեցուցանէ զեղբայր իւր զՎաղարշակ ի վերայ աշխարհիս Հայոց, պատեհ համարեալ այսպէս իմն անշարժ իւրոյ թագաւորութեան մնալ»²³: Հետագա շարադրանքի մեջ Շնորհալին հիշում է Տիգրան Մեծին, որին Խորենացին Տիգրան Միջին է անվանում: Տիգրան Մեծը հաղթել է հույներին ու հռոմեացիներին, Կրասոսին «մահացուցեալ»²⁴: Հիշատակվում են Եղեսիայի Աբգար արքայի ու Հիսուսի նամակագրությունը²⁵, Արտաշեսի և

²⁰ Հ ա կ ո բ յ ա ն. 1964, 26:

²¹ Շ ն ո Ր Հ ա լ ի. 1981, 42:

²² Շ ն ո Ր Հ ա լ ի. 1981, 46:

²³ Խ ո Ր Ե ն ա ց ի. 1913, 28:

²⁴ Խ ո Ր Ե ն ա ց ի. 1913, 49:

²⁵ Խ ո Ր Ե ն ա ց ի. 1913, 56:

ալանների բախումը, Արտաշեսի՝ Սաթենիկի հետ ամուսնանալը, Արտավազդի՝ դեռի կողմից գերեվարվելն ու Մասիս սարի լեռան մեջ չղթայվելը²⁶:

Տրդատի և Գրիգոր Լուսավորչի, Ներսես Մեծի, Արշակ Երկրորդի, Պապ Թագավորի պատմություններից հետո խոսվում է Մեսրոպ Մաշտոցի²⁷ և Արշակունի վերջին արքայի՝ Արտաշեսի մասին, որին պարսից արքան գահընկեց արեց հայ նախարարների պահանջով²⁸:

Հայրենասիրական այն ուղղվածությունը, որը տեսնում ենք Շնորհալու առաջին ստեղծագործության մեջ, իր շարունակությունն է գտնում հետագա մյուս գործերում:

Բոլոր այն բանասերները, որոնք քաջատեղյակ են հայ միջնադարյան մատենագրությանը, միաբերան հաստատում են, թե Շնորհալին եղել է մեծ նորարար: Դրա առաջին օրինակը տվել է XIII դ. պատմիչ Կիրակոս Գանձակեցին, որը չի եղել Կիլիկիայում, սակայն, քանի որ վաղ հասակում սովորել է Կիլիկիայում կրթված և Գոշավանքում իր դպրոցը հիմնած Մխիթար Գոշի հաստատությունում, ծանոթ էր Շնորհալու նորարարական մոտեցումներին, որոնց լծվում խիստ կարևոր տեղ են զբաղեցնում հայ միջնադարում այնքան սիրված հանելուկները: «Պատմություն Հայոց» աշխատության մեջ Գանձակեցին ամենաջերմ գովեստներով բնութագրելով Շնորհալուն, որն անվերապահ հեղինակություն էր այն ժամանակվա քրիստոնեական աշխարհում քաղաքակրթության առումով առաջատար բյուզանդական կայսրության երևելիների մոտ, գրում է. «Զայս իբրև ընթերցան, գովեցին զհաւատս հայոց ամենայն իմաստունքն յունաց: Եւ զի յամենայնի հանճարեղ էր Ներսէս, արար և առակս խորհրդաբարս ի գրոց, և հանելուկս, զի փոխանակ առասպելեաց՝ զայն ասացեն ի գինարբուս և ի հարսանիս»²⁹: Գանձակեցու այս վկայությունը երկուստեք արժեքավոր է: Նախ՝ դրանից իմանում ենք, որ խորենացու «Հայոց պատմության» մեջ եղած հին վիպասքի հատվածները դեռ XIII դարում երգում էին հայկական հարսանիքներում ու ժողովրդական տոների ժամանակ, և երկրորդ՝ դրանք մերժելու համար Շնորհալին ժողովրդի մշակույթի մեջ ընտանի դարձրեց գրական նոր տեսակ՝ հանելուկը: Չմոռանանք՝ Գրիգոր Մագիստրոսի ՀԳ (73-րդ) թղթում կա հայ հին վիպասքի մի հրաշք հատված՝ կապված Արտաշես Արքայի հետ, որը չկա խորենացու երկում.

Ո՛ր տայր ինձ գծուխ ծխանի
Եւ զառաւօտն Նաւասարդի,
Զվազելն եղանց և զվարզելն եղջերուաց.
Մեք փող հարուսպ և թմբկի հարկանէաք,
Որպէս օրէն էր թագաւորաց³⁰:

Տեղին է այստեղ նույնությամբ մեջբերել Շնորհալու նորարարությանը տրված ֆրանսիացի հիանալի հայագետ, հայ ժողովրդի մեծ բարեկամ Ֆրե-

²⁶ Շ ն ո Ր Հ ա լ ի. 1981, 66:

²⁷ Շ ն ո Ր Հ ա լ ի. 1981, 95:

²⁸ Շ ն ո Ր Հ ա լ ի. 1981, 98:

²⁹ Գ ա ն ձ ա կ ե ց ի. 1961, 147:

³⁰ Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը. 1910, թուղթ ՀԳ, 87:

դերիկ Ֆեյդիի հետևյալ բնորոշումը. «Կարելի է ստուգապես ասել, որ Հայոց կաթողիկոս Ներսես Շնորհալին ծնված Ֆրանսուա Ասիզից (François Assise) երեք քառորդ դար առաջ, դարձավ առաջնորդը այնպիսի բարեշրջման, որի նմանը մեզ հայտնի է գաղիականությունն անունով: Նա ջանում էր քրիստոնեությունը մոտեցնել հավատացյալ զանգվածներին և դրա համար իրեն վերապահում էր աստվածաբանական վեճեր վարել ընտրելագույնների հետ՝ ժողովրդի գիտակցության մեջ կրոնի վարդապետությունը քարոզելով ավելի հրապուրիչ ձևերով՝ ներկայացնելով Աստծու անսահման սերը իր արարածների նկատմամբ: Նա դիմում էր ժողովրդին՝ չխորշելով գրել նրանց խոսակցական լեզվով: Այդ նորարարության հետևանքը եղավ ժողովրդական լեզվով ստեղծված մի քնարերգություն, որն իր մեջ չրճադարձ ունեցավ դեպի պարսկական զգացական ձևերը՝ իր խորքում միշտ կրելով քրիստոնեական խորհրդապաշտությունը»³¹:

Ովքեր Մ. Մաշտոցի անվան Մատենադարանում աշխատել են ձեռագրերի հետ կամ նայել Մատենադարանի Մայր ձեռագրացուցակների երկու հատորները՝ լույս տեսած 1965 (Ա հատոր) և 1970 (Բ հատոր), կիմանան, թե միջնադարի որքան շատ ձեռագրերում են տարածում գտել Շնորհալու հանելուկները: Պատահական չէ, որ Հայ գրատպության հիմնադիր Հակոբ Մեղապարտը 1513-ին Վենետիկում տպագրած «Տաղարանում» հոգևոր տաղերի կողքին տպագրել է աշխարհիկ բովանդակությամբ Հովհաննես Թլկուրանցու սիրո տաղերը³², նաև Ներսես Շնորհալու հանելուկներից մի հարուստ փունջ³³: Նա իր գրքի վերնագիրը համապատասխանեցրել է իտալական Բարձր Վերածննդին, որի գլխավոր նպատակն էր արվեստի լեզվով քրիստոնեական կրոնը մոտեցնել մարդու իրական կյանքին, հոգևոր հարստության կողքին պատկերել մարդու գեղեցկությունը, բնության չքնաղությունը, որն առավել կարևորվում է և նպատակին հասնում, երբ մարդն ապրում է ըստ Աստծու 10 պատվիրանների: Սա Վերածննդի գերագույն խորհուրդն էր, որը Մեղապարտը տեսավ և՛ Հայ միջնադարյան տաղերգության մեջ, և՛ Շնորհալու հանելուկներում: Հենց այդ նպատակով նա գրքի խորագիրը դրեց «Տաղարան է սայ հոգոյ և մարմնոյ»:

Շնորհալու և միջնադարյան հանելուկների մասին սպառիչ խոսք է ասել Ա. Մնացականյանն իր «Հայ միջնադարյան հանելուկներ (V–XVIII դդ.)» մեծարժեք գրքում: Այդ գրքում Շնորհալու նորարարությունը բնութագրվում է հետևյալ ձևով. «Հանգամանալի հետազոտությունը թույլ է տալիս ավելի վստահորեն պնդել, թե Հայ գրականության աշխարհականացման ամենացայտուն արտահայտություններից մեկը, իրո՛ք, Ներսես Շնորհալու հանելուկներն են: Նա գրեց ավելի մեծ թվով հանելուկներ, քան մյուս բոլոր հեղինակները միասին վերցրած: Երևույթի ուժը, սակայն, սոսկ քանակի մեջ չէ, այլ գաղափարական բովանդակության, ստեղծագործական հնարանքների, ինչպես նաև ժողովրդական հանելուկների լիարժեք օգտագործման՝ թե ձևի, թե բովանդակության առումով»³⁴:

³¹ Դ ո լ ու խ ա ն յ ա ն. 2008, 172:

³² Տաղարան. 1513, Թ մամուլ, 2–4:

³³ Տաղարան. 1513, Ե մամուլ, 11, Ը մամուլ, 5:

³⁴ Մ ն ա ց ա կ ա ն յ ա ն. 1980, 99:

Շնորհալու հանելուկների մեկնաբանումներում Մնացականյանը դիտարկում է գրողի կրկնակի նպատակները: Դրա լավագույն ապացույցներից մեկը մրջյունին նվիրված հանելուկն է.

Կարի տեսայ ես շատ կարուան,
Որ կու իջնոյր ի խորասան.
Իշուին բոբիկ էր՝ և անվալան,
Մեկիկ հատիկ բառնան ու գան:

Շնորհալին, որպես մեծ մանկավարժ ու դաստիարակ, փառաբանում է թե մարդու և թե կենդանական աշխարհի աշխատանքային եռուզեռը³⁵:

Շնորհալու հանելուկներն ունեն թեմատիկ բազմազանություն և ճանաչողական մեծ արժեք: Բացի Աստվածաշնչի կերպարներից, հայոց պատմության դեմքերից, բնության ու կենդանական աշխարհի մետաֆորներից (փոխանուններից), հեղինակն օգտագործել է նաև միջնադարյան քրիստոնեական խորհրդանիշները: Հայտնի է, որ Հիսուս Քրիստոսի խորհրդանիշներից է ցորենը: Շնորհալու հանելուկներում կարողում ենք.

Մեռանիմ և մահանամ,
Դարձյալ յառնեմ, կենդանանամ,
Զաջս ի յերկինըս համբառնամ,
Բազմատեղօք պայծառանամ³⁶:

Մեր օրերի մեծատաղանդ ու դասական բանաստեղծ Համո Սահյանն իր ստեղծագործական կյանքի վերջին տարիներին միջնադարյան ոգով հայրեններ էր գրում: Արդյո՞ք նա չի ազդվել Շնորհալու վերոնշյալ հանելուկից, երբ գրում է.

Որքան հող կա, որքան երկինք
Ցորենի մեջ այս մի հատիկ:
Այս մի հատիկ ցորենի մեջ
Քանի հազար սկիզբ ու վերջ³⁷:

Շնորհալու ստեղծած գրականության, հայ կյանքում նրա կատարած դերի կարևորության գիտակցումն ունեցել են հայ միջնադարի գրեթե բոլոր կարևոր դեմքերը: Մատթեոս Ուռհայեցու «Ժամանակագրության» թարգմանիչ, մեկնիչ և ծանոթագրող Հրաչ Բարթիկյանը 1144-ին Ուռհայի անկման վերաբերյալ Շնորհալու «Ողբ Եղեսիոյ» երկի հայ գրականության մեջ ունեցած նշանակության մասին գրում է. «Երբ 1144 թ. Ուռհայի վրա խուժեցին Զանգիի հրոսակները, քաղաքի պաշտպանների առաջին շարքերում հայերն էին կանգնած «թորգոմյան ժողովուրդը», «հայոց՝ ազգաց ցեղը», որի սխրանքն ու նա-

³⁵ Մ ն ա ց ա կ ա ն յ ա ն. 1980, 75:

³⁶ Մ ն ա ց ա կ ա ն յ ա ն. 1980, 265:

³⁷ Ս ա հ յ ա ն. 1997, 195:

Հատակությունը Շնորհալին համեմատում է Վարդանանց քաջերի սխրանքի հետ»³⁸:

Շնորհալին նորարար է նաև «Ողբ Եղեսիոյ» պատմական չափածո քերթվածով, որը շարադրված է որպես դիմաոճություն: Այս պատմական չափածո ստեղծագործությունը, որն արդի գրականագիտական ըմբռնումներով ներկա օրերում համարվել է պոեմ, հսկայական ազդեցություն է թողել Հայ միջնադարի քնարերգության վրա: XIII դարից մինչև XVII դարը դրա նմանությամբ ստեղծվել են մի շարք արժեքավոր ստեղծագործություններ՝ նվիրված Երուսաղեմի անկմանը: Առաջինը եղել է Գրիգոր Տղան, որը «Ներսես Շնորհալու օրինակով, ինչպես անձամբ, այնպես էլ ուրիշներին հորդորելով և պատվիրելով մեծ թափ է հաղորդել Կիլիկյան Հայաստանի գրավոր դպրության զարգացման գործին»³⁹: Գրիգոր Տղայի «Վասն առմանն Երուսաղեմի» պատմական չափածո քերթվածը կրում է Շնորհալու «Ողբ Եղեսիոյ» երկի գորեղ ազդեցությունը: 1187 թ. մահմեդականները Սալահադդինի գլխավորությամբ գրավում են քրիստոնյաների սրբազան քաղաքը՝ Երուսաղեմը, ու կործանում խաչակիրների հիմնած թագավորությունը: Այս պոեմն առաջին անգամ տպագրել է Էդուարդ Դյուկորին որոշ կրճատումներով՝ զուգահեռ դնելով հայերեն ու ֆրանսերեն բնագրերը⁴⁰:

Հետագայում Երուսաղեմի անկմանն անդրադարձել է XVII դ. փիլիսոփա և բանաստեղծ, Լիմ անապատի հիմնադիր Ներսես Մոկացին: Ինչո՞ւ է դարեր անց Մոկացին անդրադառնում Երուսաղեմի անկմանը: Այդ պատասխանը տալիս է Մ. Մաշտոցի անվան Մատենադարանի թիվ 2079-ի գրչագրի Մոկացու գործին կցված հիշատակարանը, ուր ասվում է, թե հեղինակը իր ողբը գրել է եղբայրակիցների խնդրանքով: Սա եղել է ժամանակի պահանջը. Ներսես Մոկացու ապրած ժամանակահատվածում թե՛ Արևմտյան և թե՛ Արևելյան Հայաստանը տառապում էին երկու մահմեդական տերությունների լծի տակ⁴¹: Մոկացու քերթվածը ևս կրում է Շնորհալու «Ողբ Եղեսիոյ» երկի ազդեցությունը:

Շնորհալին «Ողբ Եղեսիոյ» պոեմում օգտագործել է դիմաոճության գեղարվեստական հնարանքը՝ իր ասելիքն առավել տպավորիչ դարձնելու համար: Չնայած Եղեսիան հայաբնակ քաղաք էր, սակայն այն Մեծ Հայքի քաղաքներից չէր: Սա առիթ էր Շնորհալու համար ողբալու հարազատ Մեծ Հայքի պետականության կորուստը, որի խորհրդանիշը «տիեզերահռչակ» Անի մայրաքաղաքն էր: Եղեսիան որդեկորույս մայր էր, որը ողբում էր իր որդիների անդառնալի կորուստը: Նա իրեն ողբակից է կանչում համայն քրիստոնյա աշխարհը և հատկապես Հայաստանի մայրաքաղաքներ Վաղարշապատին ու Անիին:

Բայց և գքեզ յայս հրաւիրեմ, արևելեան քաղաքդ Անի,
Կցորդ լեր դու իմոյս ձայնի և սիրտիչ տաքակուսի:

³⁸ ՈւսՀայԳի. 1973, V:

³⁹ Գրիգոր Տղա. 1972, 30:

⁴⁰ Դուկորին և Մ. 2004, 24:

⁴¹ Դուկորին և Մ. 2009, 88:

Քանզի երբեմն և դու էիր վայելչական հարսն ի քօղի,
Մերձաւորաց յոյժ ցանկալի, հեռաւորաց փափազելի⁴²:

Ողջ «Ողբ Եղեսիոյ» երկը շնչում է Մեծ Հայքի պետականութեան կորստի ցավով, Անիի բնակիչների տարագրութեան փաստով: Ողբում ներկայացված է Ջանգի ամիրայի հրոսակների վայրագութիւնները՝ եկեղեցիների կործանումը, անմեղ բնակիչների կոտորածը, քրիստոնյաների գերեվարումը: Որպես որդեկորույս մայր՝ Եղեսիան անիծում է Ջանգի ամիրային, նրա հրոսակախմբերին ու քերթվածի վերջում իրեն հուսադրում է խաչակիրների սպասվող արշավանքով: Շնորհալին Մեծ Հայքի վերածնունդն արտահայտել է հետեւյալ տողերում:

Յայնժամ որդիքդ իմ հեռացած, որք այժմ յինէն էք բաժանած,
Գայք ի վերայ բարձրեալ կառաց, պալարակապ երկվարաց,
Որ ցրուեցաք յամէն կողմանց, չորեքծագեան տիեզերաց⁴³:

Շնորհալու «Ողբ Եղեսիոյ» երկը համարվել է կարևոր ստեղծագործություն Արևելքի քրիստոնյաների ու խաչակիրների քաղաքական կապերը ներկայացնելու առումով: 1869 թ. այն թարգմանել է էդուարդ Դյուլորիեն շատ բարձր գնահատելով գրական այդ գործի պատմականությունը⁴⁴:

Շնորհալու «Ողբ Եղեսիոյ» երկն արժեվորել է Վալերի Բյուսոմոն իր «Поэзия Армении» ժողովածուում: Նա Ներսեսին համարել է հայ եկեղեցու ամենանշանավոր բանաստեղծներից, և նրա հիմները համեմատել է Պոլ Վերլենի «Sagesse» («Իմաստություն») գրքի բանաստեղծությունների հետ⁴⁵:

Շնորհալին նորարար է նաև հայ շարականների բնագավառում: Միջնադարյան գրական այս տեսակը սկիզբ է առել V դարում և նրա առաջին հեղինակները դարձան Մեսրոպ Մաշտոցն ու Սահակ Պարթևը: Շնորհալին տաղաչափական նոր ձևեր մտցրեց շարականների մեջ: Դրանք դարձան շատ հիշելի, նպաստեցին հայերենի այբուբենի տառերի հերթականության ընկալելուն. չէ որ այդ տառերն ունեին նաև թվային արժեք ու այս առումով դրանց հերթականությունն անխափան իմանալը կիրառական արժեք էր ստանում:

Աշխարհ ամենայն՝
Առ իս նայեցեալ
Ախտակից լերուք:
Բանամ գլխթունս
Բարբառիմ լեզուսա,
Բողոքեմ զանձնէս:
Գող եղէ մեղաց,

⁴² Շ ն ո Ր հ ա լ ի. 1973, 36:

⁴³ Շ ն ո Ր հ ա լ ի. 1973, 131–132:

⁴⁴ Դ ո լ ու խ ա ն յ ա ն. 2004, 24:

⁴⁵ Поэзия Армении. 1987, 44–45.

Գտող կորստեան,
Գուբ ինձ փորեցի⁴⁶:

Ներսես Շնորհալու շարականները թարգմանվել են տարբեր լեզուներով: Դրանք 1879 թ. թարգմանել է Լազարյան ճեմարանի համբավավոր պրոֆեսոր Մկրտիչ Էմինն իր «Шаракан» ծավալուն աշխատության մեջ⁴⁷: Շնորհալու շարականները ուսերենով վերատիմ թարգմանվել են «Поэзия Армении» ժողովածուում, իսկ 1989-ին լույս են տեսել Երևանում Սուրեն Զոլյանի թարգմանությամբ և Ն. Թաճմիզյանի ծանոթագրություններով: Այդ շարականներից է նաև Վարդան Մամիկոնյանին և Ավարայրի հերոսամարտին նահատակված Հայ նախարարներին փառաբանողը: Շարականն ունի Ներսեսի երգ գլխակապը: Շարականի մեջ փառաբանվում են Վարդան Մամիկոնյանը, Խորենը, Արտակը, Հմայակը, Տաճատը, Վահանը, Արսենը, Գարեգինը և 1036 մյուս նահատակները, որոնց սրբազան գործի հիշատակը պահպանվում է բոլոր ճշմարիտ հայերի սրտերում: Վարդանանց և Ղևոնդյանց անունները մտել են Յասամաուրքների մեջ ու Հայ ժողովրդի սիրելի եկեղեցական տոներից են առ այսօր, որոնց տոնակատարության ժամանակ երգվում են Շնորհալու «Նորահրաչ պսակաւոր» և «Ղևոնդեանց» շարականները:

Հետևելով Ոսկեդարի ավանդույթներին Շնորհալին լայնորեն օգտագործել է Հայ ժողովրդական բանահյուսությունը: Նա գիտեր ողջ միջնադարի Հայ բանաստեղծների համար կատարելության ցուցանիշ էին Հոմերոսի «Իլիական» ու «Ոդիսականը»: Իսկ այդ ՀՀնացող դյուցազներգությունները ստեղծվել են հին հունական բանահյուսության հիմքի վրա:

Ռուս միջնադարյան գրականության բացառիկ գիտակ և տեսաբան Դմիտրի Լիխաչովը միջնադարյան սլավոնական գրականության մասին ասում է. «Բայցեւայնպես, որքան էլ տարբեր լինեին բանահյուսությունն ու գրականությունը միջնադարում, դրանք իրար հետ ունեին առավել մեծ աղերսներ, քան նոր ժամանակներում»⁴⁸:

Շնորհալին հունարենին տիրապետում էր մայրենիի մակարդակով և ծանոթ էր Պլատոնի ու Արիստոտելի աշխատություններին, ավելին՝ երկու հանճարեղ փիլիսոփաները նրան ծանոթ էին դեռ շատ երիտասարդ տարիքից: Այդ մասին կա վկայություն «Վիպասանութիւն» երկում.

Յաթենականն քաղաքի
Զանճն իմաստիւք ոչ կըրթեցի.
Ուր լըսարանն Պլատոնի,
Եւ չափ ոտիւք Հոմերովնի,
Ուր ստորագողն Արիստոտէլ,
Տաւրն բանիւ գըրողն էի⁴⁹:

⁴⁶ Շ ն ո Ր Հ ա լ ի. 1982, 26:

⁴⁷ Э мин. 1879.

⁴⁸ Л и х а ч е в. 1979, 76.

⁴⁹ Շ ն ո Ր Հ ա լ ի. 1981, 31–32:

Մեր օրերի միջազգային բանասիրության մեջ էլ ընդունված կարծիք է, որ հին ժամանակներում և միջնադարում գրաքննադատությունը հայացքով շրջվում էր դեպի Պլատոնն ու Արիստոտելը⁵⁰:

Շնորհալու բանահյուսական տաղաչափությունից օգտվելու և ժողովրդական թեմաներն արծարծելու խնդրի վերաբերյալ հունահռոմեական գրականության գիտակ Առաքել Առաքելյանը գրում է. «Ներսես Շնորհալու տաղաչափության լավագույն ուսումնասիրությունը տվել է Մ. Աբեղյանը իր մեծարժեք գրքի՝ «Տաղաչափության» մեջ: Այդ ուսումնասիրությունից երևում է, որ Շնորհալին, բացի այն, որ բազմաժանր գրող է, նա բազմազան չափերով է գրել նաև տաղերը, իսկ «Աւետեաց» տաղը գրել է գուսանական հայրենների չափերով»⁵¹:

Բանասերներն ու պատմաբանները հայ միջնադարի տարբեր մատենագիրների երկերն ուսումնասիրելիս փաստում են, թե վերջիններս տաղաչափական խնդիրներում ևս եղել են Շնորհալու հետևորդները. «Օգտագործելով իր նախորդների կիրառած տաղաչափական ձևերը, կրելով այդ բնագավառում հատկապես Ներսես Շնորհալու ազդեցությունը»⁵²:

Բացի չարականներից Շնորհալին գրել է նաև տաղեր ու գանձեր, որոնք երգվել են հայկական եկեղեցիներում: «Չափազանց մեծ է Ներսես Շնորհալու դերը հայ եկեղեցու ծեսերի ու տոների կարգավորման գործում»⁵³, – գրել է Շնորհալու տաղերի ու գանձերի քննական բնագրերի կազմող և մեկնաբան Ա. Բյուշեյանը:

Բնականաբար, տաղերի ու գանձերի թեմատիկան կապվում է Հին ու Նոր կտակարանների հետ: Բանաստեղծը գանձերի ու տաղերի համար գրել է նաև փոխեր: Շատ-շատ են Հիսուսի ծննդյանը նվիրված տաղերն իրենց փոխերով: Տաղերում ևս Շնորհալին կիրառել է այբբենակապը: Դրա լավագույն օրինակը «Տաղ վասն խաչելութեան Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ» քերթվածն է: Բերենք առաջին երեք տները և տաղի վերջին տունը.

Անեղ Որդին Հաւր միածին բազկատարած
Այսաւր եկաց ի յատենին մեղաւորաց:
Բարձեալ մարմնով ի խաչն անճառ խոնարհութեամբ:
Բերեալ բազկաւ ըզհեռացեալ ազգըս մարդկան:
Գառն անարատ, ամեալ ի սպանդ պատարագի,
Գայ հաշտութեամբ Հաւր ի բառնալ զմեղս աշխարհի:
... Քո զաւրութեամբը պահպանեա՛ զփրկեալ քո հաւատոս,
Քեզ երգելով երկրրպագեմք այժմ յաւիտեանս⁵⁴:

Ինչպես պարզ երևում է, բանաստեղծի շնորհն այնքան հզոր է, որ ամեն տան երկրորդ տողը ևս ունի նույն այբբենակապային հնարը:

⁵⁰ Mcdonal. 2007, 44.

⁵¹ Առաքելյան. 1959, 339:

⁵² Հարությունյան. 1985, 193:

⁵³ Շնորհալի. 1987, ԺԳ:

⁵⁴ Շնորհալի. 1987, 86, 90:

Այդքան բնական, անբռնազբոս տաղաչափական հնարանքները վկայում են Շնորհալու բացառիկ տաղաչափական ու երաժշտական ունակությունների մասին: Շնորհալու երաժշտական մեղեդիների գիտակ Ն. Թաճմիզյանը տաղերի բովանդակային ու մեղեդային խնդիրների վերաբերյալ ունի հետևյալ դիտարկումը. «Մեծ Երգեցողի երաժշտաբանաստեղծական խառնվածքի արտահայտչակերպի ու նրա եկեղեցական գործերի մեջ աշխարհիկ անսքող տարրերի առկայության հարցերը, արվեստագետի ժառանգության վերաբերյալ առավել ընդհանուր հարցերից են»⁵⁵:

Գանձերի մեջ Շնորհալին պահպանել է եկեղեցական գրական տեսակի պարտադիր տաղաչափական կանոնները, միաժամանակ տեսանքի ձևով գանձերի խորագրերում դրել է քարոզ բառը՝ հավաստելով, թե գանձը քարոզի բանաստեղծական, երգվող տեսակն է:

Շնորհալին շատ է կարևորել լուսավորությունը, մարդու կրթված ու գիտելիքներով զինված լինելը: Նա գրել է ուսուցողական-գիղականիկ ոտանավորներ, որոնց մանկավարժական-դաստիարակչական խորաթափանցությունը հիացմունք է պատճառում: Մանկավարժական նպատակով գրված ոտանավորները ևս ստեղծվել են այբբենակապով Ա-ից մինչև Ք: Ամեն մի տառի հետ նա տալիս է մի այնպիսի խրատ, որն աշակերտին կապելու է ուսման, կրթության, աստվածային պատվիրաններով ապրելու պատասխանատվության հետ: Ա տառը լիովին քրիստոնեական վարդապետությունից է բխում.

Այբն առաջին ըզքեզ տըղայ, հանէ յիմաստըն գերակայ.
Երրորդութեանըն մերձակայ
Լինիք երւիք ստեղամբք նորա⁵⁶:

Գ տառի բացատրական բնութագրման մեջ երևում է նաև XIII դ. հայ դպրոցի պատկերը: Աշակերտները գրել են տախտակի վրա.

Գիմըն գանձ է քեզ բիւր բարի,
Գրելով զիմաստս ի տախտակի.
Զնա արկ ի քոյդ պարանոցի,
Որ պատուական է քան զոսկի⁵⁷:

Թ տառը խրատում է ուշադիր յուրացնել այն իմաստուն գրքերը, որոնք Հին կտակարանում կապվում են Սողոմոն իմաստունի հետ.

Թոյն թէ միտ դրնես, ասէ բանին
Իմաստութեան Սողոմոնին
Ո՛չ կարտիս իմում խրատին,
Քանզի նովաւ խօսի հոգին⁵⁸:

⁵⁵ Թ ա հ մ ի գ յ ա ն. 1973, 55:

⁵⁶ Շ ն ո Ր Հ ա լ ի. 1928, 369:

⁵⁷ Շ ն ո Ր Հ ա լ ի. 1928, 370:

⁵⁸ Շ ն ո Ր Հ ա լ ի. 1928, 371:

Բոլոր միջնադարագետները, ովքեր հետազոտել են Շնորհալու ստեղծագործությունը, հետևելով Ղ. Ալիշանի գնահատականին, բանաստեղծի գլուխգործոցը համարում են «Յիսուս Որդի» ծավալուն քերթվածը, որը ստեղծվել է Գրիգոր Նարեկացու հանճարեղ «Մատեան ողբերգութեան» երկի հզոր ներշնչանքով: Այդ իրողությունը չեղտում է նաև Մ. Աբեղյանը. «Շնորհալին այս երկի համար ազդվել է Գրիգոր Նարեկացու Ողբերգության մատյանից: Մյուս կողմից նա հետևել է նաև Գրիգոր Մագիստրոսի «Հազարատողյանին»: Ինչպես վերջինիս մեջ ոտանավորով տրված է Աստվածաշնչի բովանդակությունը, նույնպես Շնորհալու երկի վիպական կողմն առնված է Մ. Գրքից»⁵⁹:

Շնորհալին ամենայն խորքով յուրացրել էր Գրիգոր Նարեկացու Մատյանի պատգամները: Այդ Մատյանը մի անգուսպ ճիչ է մարդկային կյանքի թերացումներից ծնված, մի հզոր ահագանգ մարդու բազում մեղանչումներից ծնված, ու այդ ճիչն ու ահագանգը դարերի համար են: Շնորհալին «Յիսուս Որդի» երկով մարդկության անցած ուղին պատկերում է ըստ Աստվածաշնչի Հին ու Նոր կտակարանների վարդապետության, պատկերում է հստակ ու հասկանալի, որպեսզի մարդը ջանա ապրել ըստ Աստվածաշնչի պատվիրանների: «Յիսուս Որդի» երկն առկա է բազմաթիվ ձեռագիր օրինակներով, այն հաճախ է տպագրվել ու եղել է սիրված: Պոեմն առաջին անգամ աշխարհաբարի է վերածել Վիգեն Ղազարյանը իր թարգմանությանը կցելով սեղմ, սակայն խիստ ուշադրավ առաջաբան: Այդ առաջաբանում նա իրավացիորեն Շնորհալու նշանավոր նախնուն՝ Մագիստրոսին, բնութագրում է հետևյալ ձևով. «...Գրիգոր Մագիստրոսը, ԺԱ դարի այդ առեղծվածային հանճարը, հայկական ուսումնական հետևանքի այդ տիտուր ասպետը, որին կարող է նախանձել նույնիսկ մեր դարի ինտելեկտուալը»⁶⁰:

Շնորհալու գլուխգործոցը գնահատվել է որպես աստվածաբանական հանրամատչելի շարադրանք, որը հայերի մեջ ամրապնդելու էր քրիստոնեական վարդապետությունը ու նպաստելու էր հասարակական բոլոր խավերի ինքնամաքմանը:

Միջնադարյան հայ գրականության գիտակ Մայիս Ավդալբեգյանը Շնորհալու «Յիսուս Որդի» պոեմում մատնացույց է անում առաջին հերթին դաստիարակ-մանկավարժին⁶¹: Քրիստոնեական գրականության մեջ միջնադարյան հեղինակներն, ըստ իրենց երևակայության սահմանների, ներկայացնում էին դժոխքի ու դրախտի տեսարանները: Շնորհալին էլ «Յիսուս Որդի» երկն ավարտում է Հիսուս Քրիստոսի երկրորդ գալստյան տեսարանով ու Աստծու արդար դատաստանով: Գործին կցված հիշատակարանից իմանում ենք գրության թվականը՝ 1152:

Ի վեց հարիւր Հայոց թուական
Եւ առաջին սկըսեալ նոր ամ,
Բանըս գրեցաւ աղօթական
Երկհազարեան տամբ յանկական:

⁵⁹ Աբեղյան. 1970, 123:

⁶⁰ Շնորհալի. 1991, 5:

⁶¹ Շնորհալի. 1977, 54:

Շնորհալին հայտնում է, թե ինչու այս երկով մարդիկ կարթնանան ու կզգաստանան՝ դասեր քաղելով նրանից.

Սովաւ զարթնուն և զգաստանան,
Թէ ընթեռնուն մըշտառական⁶²:

Շնորհալին գրել է նաև աղոթքներ: Աղոթքը, որն այնքան կարևոր է քրիստոնյա հավատացյալի, նաև այլակրոնների համար, մարդուն հոգեկան հանգստություն պատճառող, Աստծու հետ կապ հաստատելու ամենաընդունված և ամենաանձնական իրողությունն է: Մատթեոսի Ավետարանում աղոթքի մասին կարդում ենք. «Այլ դու երբ աղոթես, մտի՛ր քո սենյակը, փակի՛ր քո դռները եւ ծածուկ աղոթի՛ր քո Հորը, եւ քո Հայրը, որ տեսնում է, ինչ որ ծածուկ է, կհատուցի քեզ հայտնապես»⁶³:

Ներսես Շնորհալու «Հավատով խոստովանիմ» աղոթքը միջազգային տարածում ունի. այն թարգմանվել է աշխարհի 36 լեզուներով՝ անգամ սանսկրիտով: Այս աղոթքը համամարդկային ու մարդասիրական խմաստուն խրատ է: Հավատացյալը խնդրում է Աստծուն օգնել մարդու, որ նա չընթանա արատավոր ճանապարհով, հաճույք չստանա ուրիշների հետ պատահած չարիքի մասին լսելով, իր բերանից սուտ խոսք դուրս չգա, իր սրտում չմտածի չարություն մասին, իր ձեռքերն անիրավություն չգործեն, և իր ոտքերը չբռնեն անիրավության ճանապարհը, այլ միայն ու միայն ինքը մնա Աստծու պատվիրանների սահմաններում.

Ամենախնամ Տէր,
Դի՛ր պահապան աչաց իմոց՝ զերկիւղ քո սուրբ՝
Ոչ ևս հայիլ յարատ.
Եւ ականջաց իմոց՝ ոչ ականջս զբանս չարութեան,
Եվ բերանոյ իմոյ՝ ոչ խոսիլ զստութիւն,
Եվ սրտի իմոյ՝ ոչ խորհիլ զչարութիւն,
Եվ ձեռաց իմոց՝ ոչ գործել զանիրաւութիւն,
Եվ ոտից իմոց՝ ոչ գնալ ի ճանապարհս անօրենութեան.
Այլ ուղղեա զչարժումս սոցա
Լինիլ ըստ պատուիրանաց քոց յամենայնի⁶⁴:

Շնորհալին Հայ եկեղեցու ջատագով

Շնորհալին հստակ ու նպատակային իր բոլոր քերթվածներում կանոնակարգում է Հայ հասարակությանը և ընդհանրապես մարդուն: Նա եռանդուն կրոնական և հասարակական գործիչ էր ու սերտ կապերի մեջ է եղել ժամանակի նշանավոր դեմքերի հետ՝ թե՛ Հայ իրականության մեջ և թե՛ օտար: Հատկապես այդ իրողությունը երևում է այն նամակներում, որոնցում նա պաշտպանել է Հայ եկեղեցու շահերը:

Շնորհալու ազգանպաստ գործունեությունը երևում է նրա թղթերում, որոնք հոգևոր նվիրյալ գործչի իրական կյանքում գործադրած ջանքերի ար-

⁶² Շ ն ո Ր Հ ա լ ի. 1997, 214:

⁶³ Մ ա տ թ ե ո ս. 6, 6:

⁶⁴ Շ ն ո Ր Հ ա լ ի. 1982, 48:

ձագանքներն են: Նա նամակագրական կապի մեջ էր բյուզանդական Մանվել կայսեր հետ, երբ իր եղբոր՝ Գրիգոր Գ. Պահլավունու (Ամենայն Հայոց կաթողիկոս, 1113–1166) օգնականն ու խորհրդականն էր: Այդ թղթից և ընդհանրապես նրա ողջ ստեղծագործությունից պարզորոշ երևում է, թե Շնորհալին որքան քաջ տիրապետում էր հայ ժողովրդի, նաև այն ժամանակվա քրիստոնյա ազգերի պատմությանը, Հին ու Նոր կտակարանների վարդապետությանը և դրանց շուրջ ստեղծված այլալեզու գրականությանը: Մանվել կայսերը, ներկայացնելով հայ եկեղեցու անցած ուղին, փաստում է, թե ամեն ինչ ասված է ճշգրիտ և առ կայսրն ունեցած խորին հարգանքով. «Արդ՝ ըստ խնդրոյ աստուածասիրութեան խոհեմագունիդ անձին, ո՛վ պատուական գլուխ և ի մանկան հասակի ունող գիմաստութիւն ծերոց՝ որպէս զՍողոմոն և զԴանիել, եղաք առաջի պատուականութեան ձերոյ համառոտ բանիւ զեկեղեցւոյ Հայաստանեայց զճշմարիտ դաւանութիւն»⁶⁵:

Հայ եկեղեցու ազգապահպան խնդիրներում Շնորհալու դիրքորոշումն այնքան համահունչ է XX դարի I կեսի նշանավոր բյուզանդագետ ու հայագետ Նիկողայոս Ադոնցի հետևյալ բնորոշմանը. «Ազգային եկեղեցի ունենալ նշանակում էր ունենալ սեփական մշակույթ, ինքնահատուկ լեզու, գրականություն, արվեստ, մեկ խոսքով՝ ամեն ինչ, որ բնորոշում է ամեն ազգի հոգեկան կյանքը»⁶⁶:

Բնականաբար, Շնորհալին հայ եկեղեցու շահերը պաշտպանում էր նաև երկրի ներսում: Նա մի թուղթ ունի ուղղված այն հայերին, որոնք դեռ հեթանոս են ու պաշտում են արեգակը: Թուղթը կոչվում է «Տեսոն Ներսիսի կաթողիկոսի թուղթ ի Սամոստիա քաղաք յաղազս արևորդեացն դարձի»: Արդեն թղթի խորագրից երևում է, որ հոգևոր հայրը մտածում է դավանաբանական խնդիրներում ազգային եկեղեցուց չեղված հայերին դարձի բերել: Շնորհալին, որ երազում էր Մեծ Հայքում վերականգնել հայկական պետականությունը, այդ գերագույն խնդրում տեսնում էր համայն հայությանը լուսավորչական եկեղեցու շուրջը համախմբելու գերխնդիրը: Ահա թե ինչ է գրում թղթում. «Գիտելի է ձեզ, զի վաղ ուրեմն եհաս ի ձէնջ գիր առ մեզ արևորդեացդ, որք ի քաղաքի ձերում բնակեն, եթէ կամին և աղաչեն ի հօտն Քրիստոսի խառնել զնոսա. զի որպէս ազգաւ և լեզուաւ ի տոհմէ Հայոց են, յօժարին զի և հաւատով եւ հոգւով ի նոյն միաբանութիւն հաւասարեացին ընդ նոսա»⁶⁷:

Շնորհալին քրիստոնեական կրոնից չեղված հայերին դարձի բերելու համար իր թղթում առաջադրում է գործնական քայլեր, որոնց շնորհիվ այդ անհավատներին կբացատրվեն Հին և Նոր կտակարանների ծածուկ մտքերը: Նրա հրապարակախոսությունն և քաղաքական երազանքների լավագույն դրսևորումն առկա է նրա «Ատենաբանութիւն» ճառում, որն արտասանել է կաթողիկոս ընտրվելու առիթով⁶⁸: Իր ճառում նորընծա կաթողիկոսը ցավով նշում է մայր հայրենիքում պետականության կորստի փաստը և կաթողիկոսական աթոռի Մեծ Հայքից տարագրվելը:

⁶⁵ Ընտրանի հայ եկեղեցական մատենագրություն. 2003, 478:

⁶⁶ Ա. դ. ո. ն. ց. 2006, 45:

⁶⁷ Ընտրանի հայ եկեղեցական մատենագրություն. 2003, 463:

⁶⁸ «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան. 2002, 788:

Շնորհալու գրական ժառանգությունը բազմաթանր է և հարուստ: Ի պատիվ Հայ եկեղեցու նվիրյալ գործիչների՝ այն պահպանվել է մեծ խնամքով:

Շնորհալուն նվիրված «Պատմություն վարուց» երկում կա այն փաստը, թե կաթողիկոսի սեեռուն հայացքը տարածվել է բոլոր այն վայրերը, որտեղ հայեր են բնակվում՝ «յԱյդուանից մինչեւ ի կողմանս Սուրացույ և մինչեւ յարեւմտային կողմանս»⁶⁹:

Շնորհալու հետաքրքրությունների սահմաններում է եղել նաև տիեզերագիտությունը: Գրիգոր Մագիստրոսի ջանքերով XI դարում Անանիա Շիրակացու գիտական, աստվածաբանական ժառանգությունը դրվել է շրջանառության մեջ: Այդ է վկայում այն փաստը, որ XII դ. նշանավոր բժշկապետ Մխիթար Հերացու պատմելով Շնորհալին գրում է դիմառնական ձևի մեջ նոր գործ՝ «Յաղագս երկնից և զարդուց նորա՝ բարառնաբար ի դիմաց նորին ի հափ երկոտասանիցն պարզեալ ոտից ի խնդրոյ առն բժշկապետի և աստղագիտի Մխիթարայ»:

Հիացած Շնորհալու բազմաթանր ստեղծագործությամբ՝ Ալիշանը վկայակոչում է XVII դ. կեսերի Փրանսիացի վարդապետ Վերֆրուայի խոսքերը Շնորհալու մասին. «Բայց կա՞ տեսակ մի հմտության՝ որում հաջողած չլլա այս հռչակավոր Հայրապետս»⁷⁰:

Շնորհալին հասարակական խավերի դաստիարակ

Շնորհալու կրոնական, քաղաքական, հայրենասիրական գաղափարների գերազանց դրսևորումը տեսնում ենք «Թուղթ ընդհանրական» գործում: Սա հայերին ուղղված պատգամ է դարերի համար: Այն աղերսներ ունի Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը» եզրափակող Ողբի, Գրիգոր Նարեկացու «Մատենանոց երկերգություն» 56-րդ դրվագի հետ, որոնցում խիստ քննադատվում են հասարակական գրեթե բոլոր խավերը՝ իրենց քաղաքացիական ու մարդկային պարտքը չկատարելու համար: «Թուղթ ընդհանրականը» ուղղված է վանքերի խարազնագեատ կրոնավորներին, վանական սուրբ ուխտերի առաջնորդներին, աշխարհի մեջ գտնվող եկեղեցու առաջնորդներին, որոնք եպիսկոպոս են կոչվում, քահանաների դասին, աշխարհի իշխաններին, գինվորների դասերին, քաղաքացիներին, երկրագործներին և համայն ժողովրդին, կանանց: Ինչպես պարզ երևում է, կաթողիկոսի պահանջներն ուղղված են հոգևոր ողջ հիերարխիային՝ քահանայից մինչև եպիսկոպոս:

Եթե մարդը որոշում է դառնալ հոգևորական, ապա սրբությամբ պետք է կրի այդ կոչումը և ոչ մի պարագայում չչեղվի իր ընտրած ճանապարհից: Որպեսզի կաթողիկոսի հեղինակավոր խոսքը սոսկական քարոզի չվերածվի, Շնորհալին բերում է կյանքից քաղած խոսուեն օրինակներ: Երբ միմյանց հանդիպում են տարբեր միաբանությունների հոգևորականներ, փոխանակ մտքեր փոխանակեն հոգևոր խնդիրների շուրջ, իրար հարցնում են, թե ինչպիսին է այգու բերքը: Եվ մեկը նրանցից թախծոտ հայացքով սկսում է պատմել այգու աղետների մասին: Որոշ ծառերի բերք տուժել է ճիճուներից, մի շարք ծառեր ծաղկրնկեց են եղել, խաղողի ողկույզներն՝ արևկեղ եղել, և ինքը չգիտի, թե

⁶⁹ Շ ն ո Ր Հ ա լ ի. 1854, 78:

⁷⁰ Ա լ ի շ ա ն. 1873, 491:

դրա վերջն ինչ է լինելու: Եվ մյուս միաբանը սկսում է դեղատոմսեր թելադրել այգին փրկելու համար⁷¹:

Շատ երկար ու զայրալից Շնորհալին խոսում է գողություն մասին՝ պնդելով, թե չկա մեծ կամ փոքր գողություն: Ասածու մատով գրված օրենքներում սպանությունից ու շնությունից հետո մեծագույն մեղք է գողությունը⁷²: Նա խարազանում է նաև բամբասանքը:

Վանական սուրբ ուխտերի առաջնորդները պատասխանատու են իրենց ենթակաների թե՛ հոգևոր և թե՛ մարմնական կարիքների խնդիրներում: Առաջնորդն իրավունք չունի լինելու կողմնակալ: Կերակուրների բաշխումը պետք է լինի ըստ աշխատանքի՝ շատ կամ քիչ: Երբեք չպետք է անտարբեր լինել արդեն ծերացած միաբանների նկատմամբ: Եպիսկոպոսները, որոնք թեմերի առաջնորդներ են, պետք է հիշեն Պողոս առաքյալի պահանջը. «Եպիսկոպոսը պետք է լինի անարատ՝ որպես Աստծո տնտես, հեզ, ցածր, պարկեշտ, հյուրասեր, բարեսեր, արդար, սուրբ, ժուժկալ, ո՛չ արծաթասեր, ո՛չ կոմիդ, ո՛չ խիող, այլ՝ հանդարտ»⁷³:

Շատ խիստ զգուշացումներ ուղղվում են քահանաներին, որոնք անմիջական չփման մեջ են ժողովրդի հետ: Նրանք ամեն բանում պետք է լինեն օրինակելի. հետևեն իրենց հազուադեպ մաքրությունը, աշխարհական զգեստներով ու կեղտոտ տրեխներով երբեք եկեղեցու բեմ չբարձրանան: Քահանաները միմյանց նկատմամբ ոխ ու նախանձ չպետք է ունենան: Դա հատկանիշ է տգետների համար⁷⁴:

Զինվորականները չպետք է իրենց ուժիկից դուրս աղքատներից բռնությամբ հափշտակություններ անեն, բացի կովի գենքերից, անհրաժեշտաբար պետք է ունենան հավատի գենքը: Քաղաքացիները երբեք չպետք է խաբեն միամիտ ուսուցիչներին: Երկրագործները հարբեցողությամբ չզբաղվեն, անարգալից խոսքերով չխոսեն, որոնց պատճառով կարող են սպանություններ լինել: Իրենց երեխաներին ըստ Աստծու պատվիրանների դաստիարակեն մանուկ հասակից: Համայն ժողովուրդը սեր պետք է ունենա աղքատների, մերկերի, հյուրերի, բանտարկյալների, հիվանդների նկատմամբ⁷⁵:

Իշխաններին պատգամ է տրվում չնեղել աղքատներին ու տնանկներին, իրենց երկրի վրա անիրավ գործավարներ ու գավառապետներ չնշանակեն, պաշտպանեն այրիների իրավունքները, իրենց ենթակա մարդկանց չծառայեցնեն անբան կենդանիների նման⁷⁶:

«Թուղթ ընդհանրականի» վերջին ուղերձը կաթողիկոսը հղում է հայ կանանց: Հայ կանայք իրենց պետք է զարդարեն ոչ թե ոսկով ու արծաթով, այլ ամոթխածությամբ ու պատկառանքով: Չպետք է օտար ներկերով այլազունեն իրենց դեմքը և դրանով գայթակղեն անմիտ երիտասարդներին: Կանանց ամենամեծ պարգևը նրանց մանուկներն են, որոնց հետ վերջին դատաստանի օրը Տիրոջն ասելու են. «Ահա ես և իմ մանուկները, որոնց ինձ տվեցիր»⁷⁷:

⁷¹ Շ ն ո Ր Հ ա լ ի. 1991, 44–45:

⁷² Շ ն ո Ր Հ ա լ ի. 1991, 54:

⁷³ Շ ն ո Ր Հ ա լ ի. 1991, 67:

⁷⁴ Շ ն ո Ր Հ ա լ ի. 1991, 88:

⁷⁵ Շ ն ո Ր Հ ա լ ի. 1991, 121:

⁷⁶ Շ ն ո Ր Հ ա լ ի. 1991, 105:

⁷⁷ Շ ն ո Ր Հ ա լ ի. 1991, 123:

Ներսես Շնորհալին իր քերթվածներով, իր քաղաքական, հասարակական, կրոնական, մանկավարժական գործունեությամբ XII դարը դարձրեց «արծաթե դար»՝ որպես այդ ժամանակահատվածի հայ իրականության մեծագույն մտածողը:

Եզրակացություն

Ներսես Շնորհալին XII դարի հայ միջնադարյան գրականության մեծագույն դեմքն է, հայ եկեղեցու սուրբ հայրերից, որն իր ապրած ժամանակահատվածում միջազգային համբավ ուներ համայն քրիստոնեական աշխարհում:

Շնորհալին հրաշալի տիրապետում էր իր ժամանակի քաղաքակիրթ երկրների լեզուներին ու գործնական կապերի մեջ էր թե Մեծ Հայքի և թե Կիլիկյան Հայաստանի նշանավոր հոգևոր գործիչների և ազնվական դասի ու արքունիքի հետ: Բազմազգիտակ անհատականություն էր՝ օժտված բազում ձիրքերով, որի համար էլ կոչվել է Շնորհալի: Նա բանաստեղծ էր, երաժիշտ, գրիչ, թարգմանիչ, աստվածաբան, տիեզերագետ, մանկավարժ:

Շնորհալին առաջինը հայ իրականության մեջ ստեղծեց պատմական պոեմի մի քանի փայլուն օրինակներ: «Վիպասանություն» պոեմով ապացուցեց, որ խորենացու «Հայոց պատմություն» ազգային ծրագիրը ներգործող ուժ ուներ Կիլիկյան Հայաստանի թե հոգևոր և թե աշխարհիկ իշխող դասի համար: «Ողբ Եղեհիոյ» պոեմով ներշնչեց իր ժամանակակիցներին՝ վերականգնելու հայ պետականությունը Մեծ Հայքում՝ նրանց երբեմնի շեն մայրաքաղաքներում՝ Վաղարշապատում և Անիում:

Շնորհալին լայնորեն օգտագործեց հայ պաշտոնական գրականության մեջ մինչ այդ գոյություն չունեցած ժանրեր, որոնց մեջ ամենանշանակալիս նրա հրաշալի հանելուկներն են: Նա իր քերթվածների լեզուն եվրոպական Վերածննդի գրականությունից առաջ դարձրեց ժամանակի խոսակցական լեզուն:

Ժամանակակիցները նրան համարում էին երկրորդ Գրիգոր Լուսավորիչ: Նշանավոր ու զարմանահրաշ քաղաքական գործիչ, գիտնական ու մատենագիր Գրիգոր Մագիստրոսի ծոռը դարձավ հայ ժողովրդի պետականության ջատագույն:

Շնորհալին նոր շունչ հաղորդեց V դարից հայ եկեղեցու համար այնքան կարևոր շարականներին՝ դրանք կապելով իրական կյանքի հետ: Շնորհալու մշակած տաղաչափական նոր ձևերը լայնորեն շարունակություն ունեցան հետագա դարերում:

Իր գլուխգործոց «Յիսուս Որդի» քերթվածով բանաստեղծն Աստվածաշնչի Հին ու Նոր կտակարաններն ավելի մոտեցրեց հավատացյալներին:

Շնորհալու մանկավարժական հայացքներն այսօր էլ ուսանելի են ու կիրառելի: Նրա որոշ գործեր վերժամանակյա երևույթներ են և կուղեկցեն մարդկությանը՝ անկախ ազգային ու կրոնական պատկանելիության, որովհետև բոլոր մեծ գրողները խորապես ազգային լինելով նաև համամարդկային են:

Անլիտա Դուլուխանյան – բ. գ. դ., պրոֆ., ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, Խ. Աբովյանի անվ. ՀՊՄՀ հայ հին և միջնադարյան գրականության և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի վարիչ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հին և միջնադարյան հայ գրականություն, բանահյուսություն, ժամանակակից հայ գրականություն, գրականության դասավանդման մեթոդիկա, գրաքննա-

դատաբան, Հայազգիտություն, գրական կապեր: Հեղինակ է 36 գրքի և շուրջ 700 հոդվածի: aelita.dolukhanyan@gmail.com

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Աբեղյան Մ. 1970, Երկեր, հ. Դ, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 635 էջ:

Ադոնց Ն. 2006, Երկեր, հ. Բ, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 674 էջ:

Ալիշան Ղ. 1873, Շնորհալի եւ պարագայ իւր, Վենետիկ, 538 էջ:

Ամենայն Հայոց կաթողիկոսներ. 2001, Երևան, «Հայագիտակ» հրատ., 275 էջ

Առաքելյան Ա. Գ. 1959, Հայ ժողովրդի մտավոր մշակույթի զարգացման պատմություն (I դ. մ. թ. ա. – XIV դ.), Երևան, «Հայպետհրատ», 724 էջ:

«Աստվածաշունչ» Մատեան Հին և Նոր կտակարանների. 2015, Էջմիածին, 1345 էջ, 351 էջ:

Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը. 1910, բնագիրն առաջաբանով և ծանոթագրություններով առաջին անգամ ի լոյս ընծայեց Կ. Կոստանեանց, Ալեքսանդրապոլ:

Գրիգոր Տղա. 1972, Բանաստեղծություններ, պոեմներ, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 451 էջ:

Դոլուխանյան Ա. 2001, Ֆելիքս Նևը և հայ քրիստոնեական գրականությունը, Երևան, «Արտագերս» հրատ, 91 էջ:

Դոլուխանյան Ա. 2004, Էդուարդ Դյուլորին հայագետ, Երևան, «Լուսակն» հրատ., 72 էջ:

Դոլուխանյան Ա. 2008, Ֆրեդերիկ Ֆեյդին հայագետ, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 266 էջ:

Ընտրանի հայ եկեղեցական մատենագրության. 2003, Ս. Էջմիածին, 806 էջ:

Թահմիզյան Ն. 1973, Ներսես Շնորհալին երգահան և երաժիշտ, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 247 էջ:

Կիրակոս Գանձակեցի. 1961, Պատմություն Հայոց, աշխ. Կ. Մելիք-Օհանջանյանի, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 426 էջ:

Հակոբյան Գր. 1964, Ներսես Շնորհալի, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 298 էջ:

Հակոբյան Գր. 1971, Ներսես Լամբրոնացի, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 374 էջ

Հարությունյան Է. 1985, Հ. Մխիթար Այրիվանեցի, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 240 էջ:

Մատթեոս Ուռհայեցի. 1973, Թարգմանությունը, ներածությունը և ծանոթագրությունները՝ Հրաչ Բարթիկյանի, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 373 էջ:

Մնացականյան Ա. Շ. 1980, Հայ միջնադարյան հանելուկներ, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 522 էջ:

Մովսես Խորենացի. 1991, Պատմություն Հայոց, քննական բնագիրը և ներածությունը Մ. Աբեղյանի և Ս. Հարությունյանի, Նմանահանություն, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 485 էջ:

Ներսես Շնորհալի. 1854, Սրբյոյն Ներսեսի Շնորհալւոյ Պատմութիւն վարուց, Վենետիկ, 87 էջ:

Ներսես Շնորհալի. 1928, Բանք չափաւ, Վենետիկ, 675 էջ:

Ներսես Շնորհալի. 1973, Ողբ Եղեսիոյ, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 157 էջ:

Ներսես Շնորհալի. 1982, Երգեր, Եղեսիայի ողբը, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ., 214 էջ:

Ներսես Շնորհալի (հոդվածների ժողովածու). 1977, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 226 էջ:

- Ներսես Շնորհալի. 1991, Թուղթ ընդհանրական.– «Գանձասար» հանդես, 124 էջ:
- Ներսես Շնորհալի. 1981, Վիպասանություն, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 162 էջ:
- Ներսես Շնորհալի. 1987, Տաղեր և գանձեր, աշխ. Ա. Քյոշկերյանի, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 446 էջ:
- Ներսես Սոկացի. 1975, Բանաստեղծություններ, աշխ. Ա. Դոլուխանյանի, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 208 էջ:
- Սահյան Հ. 1997, Ինձ բացակա չղնեք. Բանաստեղծի վերջին ժողովածուն, Երևան, «Զանգակ-97» հրատ., 249 էջ:
- Տաղարան. 1513, Վեներտիկ, տպ. Հակոբ Մեղապարտի, 150 էջ:
- «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան. 2002, Երևան, «Հայկական հանրագիտարան» հրատ., 1072 էջ:
- Лихачев Д. С. 1979, Поэтика древнерусской литературы. М., «Наука», 352 с.
- Поэзия Армении с древнейших времен до наших дней. 1987, под редакцией со вступительным очерком и примечаниями Валерия Брюсова. Ереван, «Советакан грох», 523 с.
- Шаракан. 1990, Из армянской поэзии V–XV вв. Ереван, «Советакан грох», 251 с.
- Эмин Н. 1879, Шаракан. М., тип. В. Гатцука, 451 с.
- McDonald Ronan. 2007, The Death of the Critic. New York, Continuum press., 160 p.
- Verlaine P. 1977, Poésies. Moscou, Ed. Progrés, 316 p.

ВЕЛИКИЙ НОВАТОР АРМЯНСКОЙ СРЕДНЕВЕКОВОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

АЭЛИТА ДОЛУХАНИЯ

Резюме

Ключевые слова: Нерсес Шнорали, XII век, богослов, загадка, шаракан, новатор, средневековая литература, «Плач об Эдессе» (Элегия на взятие Эдессы), «Иисус-Сын».

Нерсес Шнорали (1100–1173) – крупнейший деятель армянской средневековой литературы XII века, один из святых отцов Армянской церкви, еще при жизни имевший международное признание во всем христианском мире.

Шнорали прекрасно владел языками цивилизованных стран своего времени и состоял в деловых отношениях с видными духовными деятелями, знатным сословием и двором как Великой Армении, так и Киликийской Армении. Он был разносторонней личностью, наделенной многими способностями, за что его и прозвали Шнорали (Благодатный). Он был поэтом, музыкантом, писцом, переводчиком, богословом, космологом и педагогом.

Педагогические взгляды Шнорали поучительны и применимы и сегодня. Некоторые его произведения являются вневременными явлениями и будут сопровождать человечество вне зависимости от национальной и религиозной принадлежности, поскольку все великие писатели, будучи глубоко национальными, универсальны.

Азита Долуханян – д. филол. н., проф., член-корреспондент НАН РА, заведующая кафедрой армянской древней и средневековой литературы и методики ее преподавания АГПУ им. Х. Абовяна. Научные интересы: древняя и средневековая армянская литература, фольклор, современная армянская литература, методика преподавания литературы, литературная критика, арменоведение, литературные связи. Автор 36 книг и около 700 статей. aelita.dolukhanyan@gmail.com

AELITA DOLUKHANYAN

Summary

Keywords: Nerses Shnorali, 12th century, theologian, riddle, sharakan, innovator, medieval literature, “Lament for Edessa” (Elegy for the Capture of Edessa), “Jesus the Son”.

Nerses Shnorhali (1100-1173) is a major figure in Armenian medieval literature of the 12th century, one of the holy fathers of the Armenian Church, and during his lifetime he had international recognition throughout the Christian world.

Shnorhali was fluent in the languages of the civilized countries of his time and he was in business relations with prominent spiritual figures, the nobility and the court of both Greater Armenia and Cilician Armenia. He was a many-sided person, endowed with many abilities, for which he was nicknamed Shnorhali (Beneficial). He was a poet, musician, writer, translator, theologian, cosmologist and teacher.

Shnorhali was the first to create several brilliant samples of historical poem in Armenian reality. With his poem “Vipasanutyun”, he proved that the national program of the History of Armenia of Khorenatsi had an impact on both the spiritual and secular ruling class of Cilician Armenia. By his poem “Lament for Edessa” he inspired his contemporaries to restore Armenian statehood in Greater Armenia, in the former flourishing capitals Vagharshapat and Ani.

Shnorhali made extensive use of genres that did not exist in official Armenian literature until that time, among which his wonderful riddles are the most indicative. He made the language of his notes the colloquial language of the time when there was no European literature of the Renaissance.

Contemporaries considered him the second Gregory the Illuminator. The great-grandson of the famous and amazing politician, scientist and chronicler Grigor Magistros became a supporter of the statehood of the Armenian people.

Shnorhali breathed new life into the hymns of the 5th century, so important for the Armenian Church, connecting them with real life. The new forms of versification developed by Shnorhali became widespread in the following centuries.

With his masterpiece “Jesus the Son”, the poet brought the Old and New Testaments of the Bible closer to believers.

Shnorhali's pedagogical views are instructive and applicable even today. Some of his works are timeless phenomena and will accompany humankind regardless of national and religious affiliation, because all great writers, being deeply national, are universal.

Aelita Dolukhanyan – Doctor of Philology, Professor, Correspondent Member of NAS RA, Head of the Chair of Armenian Ancient and Medieval Literature and Methods of its Teaching at ASPU after KH. Abovyan. Scientific interests: ancient and medieval Armenian literature, folklore, modern Armenian literature, methods of teaching literature, literary criticism, Armenology, literary connections. Author of 36 books and about 700 articles. aelita.dolukhanyan@gmail.com